

СИСТЕМАТА ЗА ОЦЕНКА НА РИСКА ОТ РЕЦИДИВ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ПЕНИТЕНЦИАРНАТА СИСТЕМА

(представяне на резултатите от изследване мнението на служителите от местата за
лишаване от свобода)

Системата за оценка на риска определя вероятността от криминален рецидив и от причиняване на сериозни вреди за самото лице, за околните и за обществото. Тази система се прилага в местата за лишаване от свобода (МЛС) и въз основа на оценките на осъдените лица се правят предложения за: промяна в режима на изтърпяване на наказанието „лишаване от свобода“; преместване в затворническо заведение от по-лек или в съответно по-тежък тип; условно предсрочно освобождаване (чл. 155 от Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража/ЗИНЗС). Въз основа на оценката на риска се извършва: планиране и препланиране изпълнението на наложените наказания по присъдите; включването на лишените от свобода в образователни, квалификационни, културно-масови, спортни и специализирани програми за корекционно въздействие. Тази оценка служи и за целите на изтърпяване на наказанието „пробация“, както и при упражняването от държавния глава на правото на помилване по чл. 74 от Наказателния кодекс на Република България.

Дейността по изготвянето на оценки на рецидивния риск като процедура, документация, организация и отговорности е регламентирана в утвърдени от министъра на правосъдието Правила за прилагане на системата. От съдържателна гледна точка оценките се изготвят въз основа на Методически указания за оценка на риска на лишения от свобода и планиране на присъдата му.

От началото на внедряването на системата през 2002 г. тя показва своята пригодност за постигане на предвидените цели. Успоредно с това по различни поводи са отбелязвани проблеми и слабости по отношение на използваните критерии (раздели от указанията) и показатели (подраздели), по които се изготвят оценките, вследствие на недостатъчно добра адаптация на използваната като основа британска система за оценка на рецидивния риск към българската икономическа и социално-културна действителност. Именно идентифицирането на тези проблеми и слабости е основание за разработването на *проекта „От риск към сигурност: реформа на системата за оценка на риска от рецидив“ от Комисията по помилването, подкрепен от Фондация „Фридрих Еберт“*.

Целта на проекта е да се очертаят насоките и да се направят конкретни препоръки за подобряване на системата и за повишаване на ефективността от нейното прилагане. Това, от своя страна, ще повиши обективността и достоверността на информацията за резултатите от извършваната в МЛС възпитателна и корекционна работа с лишените от свобода, отразявана в изготвяните *справки по повод на подадени молби за помилване*.

За осигуряване на представителна и надеждна емпирична информация с оглед реализиране целта на проекта беше проведено анкетно проучване на мнението на служителите от местата за лишаване от свобода с компетенции да извършват оценяване/участват в оценяването на риска от рецидив и вреди. С тези служители от 12-те затвора в страната, включително и от затворнически общежития от открит и закрит тип, и от ПД „Бойчиновци“ на място бяха проведени допълнителни беседи-разговори по отразените от тях виждания в анкетните листове¹.

¹ Освен това беше проведена анкета и със 100 съдии от Върховния касационен съд, апелативните и окръжните съдилища в страната относно преценката на основанията за условно предсрочно освобождаване и съобразяването й оценката на риска от рецидив и вреди, изготвена от МЛС.

Проучено е мнението на 162 пенитенциарни служители, от които 75,9% са инспектори по социална дейност и възпитателна работа, 11,7% са психолози, 10,5% – отговорници по режима за изтърпяване на наказанията и 1,9% заемат други длъжности.

Разпределението на респондентите по стаж на заемана длъжност е следното: 17,9% са със стаж под 3 години; 10,5% – със стаж между 3 и 5 години; 28,4% – между 5 и 10 години и 42% – със стаж над 10 години.

При тези числени данни анкетните резултати могат да се считат за представителни по отношение на инспекторите по социална дейност (около 90%-тна извадка) и психолозите (около 60%-тна извадка), както и по представяне на групите с различен стаж на длъжността.

Обобщеното мнение на анкетираниите служители, които прилагат или участват в прилагането на системата за оценка на рецидивния риск се изразява в следните проценти:

- 21,6% считат, че действащата система за оценката на риска от рецидив е напълно адекватна на българските условия и не се нуждае от промени;
- 37,7% – че системата не е адекватна на българските условия и се нуждае от сериозна ревизия;
- 37,7% – че има нужда от уеднаквяване на практиката по прилагането ѝ от отделните МЛС;
- без отговор – 6,2%.

По-долу е дадена обобщената информация от проведената анкета с пенитенциарните служители, следвайки **разделите на Методическото указание** за оценка на риска от рецидив на лишения от свобода.

Раздел А „Настоящо правонарушение”

- Да не се променя нищо – 49,4%;
- целият раздел да отпадне – 6,2%;
- да се направят отделни промени – 40,7%;
- без отговор – 3,7% .

По този раздел мнението на анкетираниите служители се разделя общо взето наполовина. Всеки втори счита, че показателите са формулирани добре и не трябва да се променя нищо. Малка, но не незначителна част от тях считат, че такъв раздел въобще не трябва да съществува (извършеното престъпление е статичен фактор, който не трябва да се взема като критерий за поправка). Около 41% предлагат промени в някои от показателите. По-общи и принципни предложения са:

- разделът е прекалено „раздут”, да се направи по-съкратен и конкретен (например да отпадат някои точки като А.1.2 „приблизителна дата/период”);
- в А.1.1 (най-сериозно правонарушение) да се оценяват и други престъпления, които са разпространени и при които има висок рецидив: телесни повреди, сексуални престъпления, измами, наркопрестъпления, ръководство и участие в ОПГ, транспортни престъпления с употреба на алкохол или без документ за правоуправление, битови престъпления и др.²;
- в А.1.1 да се поставят оценки 0, 1 и 2 на всички престъпления, съобразно категоризирането им в групи въз основа на анализ на криминалната статистика. Други предложения: с оценка 2 да са престъпления, извършени при условията на опасен рецидив, както и тези, за които е наложено наказание над 10 години лишаване от свобода (чл. 55, ал.3 от ЗИНЗС); оценката на

² Направени са предложения за включване и на такива престъпления като убийства и други престъпления против личността, които да се оценяват с 2, но при този критерий идеята е да се оценява не степента на тежест на деянията, а риска от рецидив при тяхното извършване. Появява се обаче противоречие, тъй като при настоящото правонарушение се търсят индикации за риск от сериозни вреди, който пък се оценява по отношение преди всичко на престъпления против личността, които са с по-нисък риск от рецидив от користните деяния.

правонарушенията да бъде съобразена не само с тяхното естество, но и с размера на наложените наказания; „допълнителното правонарушение“ също да се оценява;

- подраздела за жертвите А3 се очерта като доста дискуссионен, даже има предложения и за отпадането му:
 - нужно е да се прецизира понятието „жертва“; да се счита за жертва и този, който не е влязъл в контакт с правонарушителя, но е пострадал от действията му; жертвите могат да бъдат физически или юридически лица или абстрактни обекти като обществения ред; жертвите могат да са неизвестни даже като брой (например при разпространението на наркотици);
 - има противоречия във формулировки, например, в А.3 (жертви) и А.3.4 (непознат човек ли е жертвата);
 - да се промени методиката на точкуване според броя на жертвите: 0 – 0 т., 1, 2 – 1 т., повече от 2 – 2 т. Или: 0 – 0 т., 1 – 1 т. ; 2 и повече – 2 т.;
 - А3.6 – да се въведе оценка за ролята на правонарушителя при извършване на престъплението.
- А.4 (мотивация за извършване на правонарушението) – видът мотивация (често смесена) категорично влияе върху вероятността от рецидив и би следвало също да се оценява, а не само да носи информативна стойност.

Раздел Б „Криминално минало“

- Да не се променя нищо – 55,6%;
- целият раздел да отпадне – 3,1%;
- да се направят следните промени – 37,0%;
- без отговор – 4,3%.

По отношение на този раздел/критерий има малко по-висок процент на пълно съгласие в сравнение с раздел А и по-нисък процент на пълно отричане. Целият раздел е статичен, поради което се изказва мнение, че не трябва да се взема като критерий за поправяне и тежи при оценката на риска от рецидив при позитивна промяна.

Предложения от по-общ характер за промени в раздела:

- по отношение на Б1 (брой на осъжданията) предложенията са подобни на тези за А.1: да се включат престъпленията против личността с оценка 2; да се класифицират и съответно точкуват всички правонарушения и техния брой; оценка 1 да се поставя за едно или две правонарушения; оценка 2 – за три или повече правонарушения и др.;
- Б.3 – първи контакт с полицията не означава наказание по чл. 37 от НК и разликата между двете може да е в години;
- Б.5 – да се даде броят на наказанията „лишаване от свобода“, независимо дали са условни или ефективни;
- да има нова точка, която да оценява броя на осъжданията изобщо, а не само на тези, изтърпени в затвор или поправителен дом;
- информацията за Б.7 (бягства от друга охраняема среда) и Б.8 (история на насилие) се базира само на данни от осъдения и не винаги е достоверна;
- да се разшири и прецизира обхватът на криминалната многостранност, като в Б.9 се включат хулиганството, ръководенето, организирането и участието в ОПГ и др. Да се добавят свободни редове за конкретизиране на престъплението, както и позиция „други“;
- по оценката в Б.9 (криминална многостранност): 0 т. – за 1 вид нарушение, 1 т. – за 2 или 3 вида нарушения, 2 т. – за повече от 3 вида нарушения. Има обаче и мнение, че многократните извършители на един тип правонарушения трябва да получават оценка 2 т.
- Б1–Б9 – няма възможност за допълнителни бележки, а често в историята на криминалното минало има значими факти.

Раздел В „Отношение към правонарушението”

- Да не се променя нищо – 71,6%;
- целият раздел да отпадне – 2,5%;
- да се направят отделни промени – 22,8%;
- без отговор – 3,1%.

Делът на анкетиранияте служители по отношение на този раздел е с доста висока степен на съгласие и с ниска степен на несъгласие. Сочи се, че това е динамичен фактор, който може да бъде критерий за поправяне, особено по отношение на лишените от свобода, категория „рецидивисти”.

Като принципен проблем се отбелязва съмнителната достоверност на информацията, подадена от лишените от свобода, субективността и високото ниво на социално желателни отговори, особено в първоначалния етап на адаптация.

Нужно е прецизиране и конкретизиране на въпросите както с цел избягване на приемливи отговори, така и за минимизиране на различията в практиката между отделните МЛС. Това е основание и за предлагане за отпадане на точки, особено при първоначалната оценка.

Раздел Г „Жилищно устройване”

- Да не се променя нищо – 64,8%;
- целият раздел да отпадне – 14,2%;
- да се направят отделни промени – 16,7%;
- без отговор – 4,3% .

Близо 2/3 от анкетиранияте напълно одобряват раздела, около 1/7 са на мнение, че той трябва да отпадне изцяло. Направени са и предложения за промени или отпадане на отделни точки. Посочено е, че информацията е от самите лишени от свобода и липсва възможност за проверка. Функционалността на жилището се преценява на база лично разбиране на водещия оценката.

Впечатлението е, че разделът не съответства на българските условия. Изразява се даже виждане, че информация може да се ограничи до налично жилище или липса на такова.

Да бъде само констативен раздел, с информативен характер. Не подлежи на корекция по време на изтърпяване на присъдата. Тежестта му е непропорционална в цялостната оценка.

Раздел Д „Взаимоотношения (семейни/брачни)”

- Да не се променя нищо – 71%;
- целият раздел да отпадне – 8%;
- да се направят отделни промени – 23,5%;
- без отговор – 3,5%.

Доста високо ниво на съгласие и сравнително ниско ниво на несъгласие. Като проблеми и тук се очертават:

- липсата на достатъчна информационната обезпеченост и необходимост от съпътстваща документация от институциите за състоянието на взаимоотношенията на лишените от свобода;
- степента на достоверност на информацията, подадена от тях, както и субективното им възприемане и оценяване на характера на взаимоотношения (например за домашното насилие), даже и при искреност на отговорите;
- наличието на неясноти във формулировки, например Д.4 (опит от интимни връзки) – тук би следвало да се акцентира върху негативния опит и неговата криминална тежест;
- необходимостта от уеднаквяване на практиката между отделните МЛС.

С това са свързани препоръки за преработване или отпадане на някои показатели. Предлага се още:

- като елемент да се включи родителската хиперпротекция, която не рядко се явява основа за развитие на чувство за безнаказаност и разбиране за уреждане на нещата по незаконен начин;
- да се отразява откритата различна сексуална ориентация;
- да се включи отделни въпроси за лицата (близките), на които лишението от свобода може да разчита и които са били с положителен принос за формирането му и за хората с негативно влияние.

Раздел Е „Обучение и образование”

- Да не се променя нищо – 67,3%;
- целият раздел да отпадне – 2,5%;
- да се направят следните промени – 23,5%;
- без отговор – 6,7%.

Малко над 2/3 от анкетираните служители одобряват напълно раздела. От ПД „Бойчиновци” считат, че той е много добре структуриран и е удачен за непълнолетни извършители. Процентът на пълно неодобрение е нисък. Близко ¼ са респондентите, които са дали конкретни предложения за частични промени:

- да се обособят две отделни категории: „образование” и „професионална квалификация” (за последната да има документи);
- степента на образование да носи различен брой точки, например: неграмотен – 2 т., начално образование – 1 т. и по-висока степен на образование – 0 т.;
- да има възможност да се отчита вторичната неграмотност или минималната грамотност при наличие на завършен по-горен клас;
- да се отчита обстоятелството, че лишението от свобода продължава образованието си в затвора;
- да се избягнат неясни формулировки, като „образователен ценз”, „проблеми с усвояването” (освен това такива проблеми могат да се установят реално след проведено обучение, но не и при първоначалната оценка).

Раздел Ж „Трудова заетост”

- Да не се променя нищо – 63,6%;
- целият раздел да отпадне – 9,3%;
- да се направят отделни промени – 21,6%;
- без отговор – 5,5% .

В картата на непълнолетните този раздел е обединен с раздел „Е” и не съществува отделно.

Според анкетата, близо 2/3 от респондентите напълно одобряват раздела, но почти една десета предлагат да отпадне напълно. При проведените беседи в МЛС изказаните възражения бяха в доста по-голяма степен. Тези възражения и предлаганите промени, включително и от анкетата, се изразяват в следното:

- предвид икономическата обстановка, разделът да е само носител на информация, която да се използва по подходящ начин, а не и да се оценява;
- да се ревизират параметрите на раздела, тъй като въпросите в значителна степен не са адекватни на икономическата действителност извън и в местата за лишаване от свобода; нужно е да се визира отношението на лишените от свобода, мотивацията им за ангажиране с трудова дейност, отчитането на трудностите при намиране на работа;

- в Ж.1 (настоящо положение с трудовата заетост) да се отбелязва, че лицето не работи в затвора по обективни причини, въпреки желанието му и наличието на квалификация и дали това състояние го удовлетворява;
- да остане само настояща ангажираност; да се обърне внимание на полагането на труд в условията на затвора (охраняема среда);
- отговорите на въпросите за уменията за работа, за взаимоотношения на работното място (кое?), за заетостта му през последните 2 години, за отношението към работата са до голяма степен субективни и/или социално желани, за да могат лишените от свобода евентуално да бъдат устроени на работа;
- разделът до голяма степен е неадекватен за новопостъпили лица, например Ж.5 (взаимоотношения на работното място) и Ж.6 (отношение към работата);
- необходимо е уеднаквяване при тълкуването от всички служители.

Раздел 3 „Управление на финансите и доходи”

- Да не се променя нищо – 54,9%;
- целият раздел да отпадне – 14,8%;
- да се направят следните промени – 24,7%;
- без отговор – 5,6%.

Разделът е със сравнително нисък процент на пълно приемане и с немалък процент на пълно неприемане. Изказани са мнения, че той трябва да е констативен, без да се поставят оценки. Може да отпадне целият, като 3.5 (сериозни затруднения в бюджета) да отиде към раздел И „Начин на живот”. Други мнения и предложения:

- информацията, подавана от лишените от свобода, в доста случаи е некоректна. Оценката се прави на база на недостоверна информация. По-логично е да се черпи информация за изразходване на средствата за вредоносни дейности;
- да се уточни начинът на поставяне на оценките в 3.1 (основен източник на доходи); да се посочва повече от един източник на доходи (например често пъти определено лице получава социални помощи и е работил епизодично);
- в 3.2 (липса на финансова стабилност) също да се уточни начинът на поставяне на оценките; може и да отпадне, тъй като повишава изкуствено оценката на риска; голяма част от българите страдат от липса на финансова стабилност;
- в 3.3 (прекомерно разчитане на семейството) „прекомерно” да се смени с „изцяло”, като се уточни защо точно и всяка причина да се оценява; освен това тук липсва логика – тези, които имат подкрепа и разчитат на помощ отвън, получават по-висок риск от рецидив от тези, които нямат никаква подкрепа и никакви доходи;
- да се засили тежестта на 3.6 (нелегални печалби) до доминираща роля над другите показатели;
- необходимо е уеднаквяване при тълкуването на формулировки;
- разделът да бъде съобразен с непълнолетните.

Раздел И „Начин на живот и обкръжение”

- Да не се променя нищо – 74,7%;
- целият раздел да отпадне – 3,7%;
- да се направят отделни промени – 16%;
- без отговор – 5,6%.

Близо $\frac{3}{4}$ от респондентите считат, че разделът е добър и само по-малко от 4% – че трябва отпадне изцяло. Правят се следните по-важни препоръки от 16% от анкетираните::

- И.1 (интеграция в обществото) – да се конкретизират лица и групи с положително и негативно влияние (във връзка с И.4);
- И.2, И.3 и други точки – оценката не може да се направи при постъпването в затвора, а след определен престой;
 - при последваща оценка да се наблегне на начина на живот в самия затвор, как се е променил осъденият след общуване с криминално проявени лица;
 - да се прецизират термини: „интеграция в обществото” (какво значи „привързаност”); „обичайни дейности” – не може да се приеме, че хазартът е такава дейност в затвора; дейностите в затворите и в ПД в никакъв случай не създават и не стимулират извършването на правонарушения; от И.4 до И.7 да се даде тълкуване, за да бъдат оценките по-прецизни и обективни.

Раздел Й „Злоупотреба с алкохол”

- Да не се променя нищо – 69,1%;
- целият раздел да отпадне – 2,5%;
- да се направят отделни промени – 22,8%;
- без отговор – 5,6%.

Близо 70% от анкетираните одобряват изцяло този раздел и само 2,5% предлагат да отпадне. Всеки четвърти прави предложения за частични промени:

- да се попълва разделът изцяло, въпреки че е възможно първите три показателя да са оценени с „0“, защото се получава важна информация;
- алкохолът в повечето случаи е основен фактор, свързан с криминалната дейност. Въпреки това показателите от този раздел не повлияват значително върху крайната оценка на риска. Целият раздел да има много по-голяма тежест;
- повечето престъпления са извършени не при злоупотреба, а при „нормална” употреба на алкохол, как да се се оценява;
- злоупотребата с алкохол предполага личностна промяна. Ето защо в този раздел следва да се оценява степента на увреденост на личността на осъдения;
- обективната оценка по немалко показатели, например И.2 (запивания и прекомерна употреба на алкохол), И.11 (брой на леченията) и др. са само по данни на осъдения;
- логиката при оценяването по И.6 (ако близките са загрижени заради употребата на алкохол се поставят 2 точки) и И.11 (тези, които се опитват да се откажат и се лекуват, получават по-висок риск от рецидив от тези, които не се опитват) е трудно обяснима;
- нужно е да се уточнят понятията „честота”, „прекомерна употреба”, „системна употреба”, „значителни проблеми с алкохола”. В този смисъл да се фиксира като рискова някаква средностатистическа честота и количество на употреба на алкохол;
- да има възможност при преоценката на риска да се отчитат промени в мотивацията за употреба и злоупотреба с алкохол;
- необходимо е да се уеднакви практиката между отделните МЛС. Счита се, че подготовка на служителите по този въпрос е слаба и е необходимо обучение;
- има предложения за отпадане и обединяване на показатели.

Раздел К „Злоупотреба с наркотици”³

³ Би следвало разделът да се преименува на „Употреба на наркотици”.

- Да не се променя нищо – 77,2%;
- целият раздел да отпадне – 2,5%;
- да се направят следните промени – 16%;
- без отговор – 4,3%.

Одобрението към раздела е относително високо, а неодобрението – ниско. 16% от анкетираните са дали предложения за промени:

- да се намалят показателите, информацията за които се дава от оценявания. Посочва се даже, че разделът трябва да се взема под внимание само, ако има официални данни за употреба на наркотици;
- злоупотребата с наркотици предполага личностна промяна. Ето защо в този раздел следва да се оценява степента на увреденост на личността на осъдения;
- в К.10 (брой на проведени лечения) да се промени начина на оценяване, тъй като лечението от зависимости е осъзнаване на проблема и стремеж към поправяне. Оценката да се „обърне“: при опит за решаване на проблема – 0; при липса на мотивация за отказ от употреба на дрога – 2;
- в раздела няма параметър за актуално състояние, касаещо повторната оценка. При положителна промяна стойностите не могат да бъдат снижени;
- необходимо е да се уеднакви практиката между отделните МЛС. Счита се, че подготовка на служителите по този въпрос е слаба и е необходимо обучение;
- има предложения за отпадане и обединяване на показатели.

Раздел Л „Емоционални/психологически фактори”

- Да не се променя нищо – 72,2%;
- целият раздел да отпадне – 5,6%;
- да се направят отделни промени – 16,7%;
- без отговор – 5,5%.

Близо $\frac{3}{4}$ от анкетираните служители са на мнение, че разделът не се нуждае от промени, 5,6% – че трябва да отпадне изцяло и 16,7% предлагат отделни промени. Изказват се мнения, че разделът трябва да се включи към психологическото изследване или да се попълва от психолог след съответно изследване. Други служители считат, че този раздел отчита по-скоро психиатрични, а не емоционално-психологични проблеми. Би могло да се помисли за раздел, отчитащ чисто емоционално-психологични фактори, които водят до извършване на престъпление. От ПД „Бойчиновци” са на мнение, че разделът е напълно пригоден за непълнолетни.

Като проблем във висока степен се откроява липсата на документална информация. В повечето случаи липсват медицински документи за психиатричното и психологичното състояние на осъдените лица, което затруднява оценяването. Други предложения:

- да отпаднат някои показатели. Например, Л.10 (лечение в специализирана болница или в регионална служба за сигурност) е съвсем неясен;
- да се прецизират термини и обяснения. Например, в Л.2 да се регламентира какво да включват „настоящите психологически проблеми”, което е нещо, различно от депресията;
- Л.4 да се раздели на две части: „автоагресивни прояви” и „суицидни опити и мисли”; акцентът да бъде поставен върху демонстративните опити за самоувреждане, чрез които правонарушителите търсят удовлетворяване на несъстоятелни искания;
- сферата да се разглежда като проблем, носещ по-висок риск от вреди и рецидив;
- нужно е да се уеднакви практиката между отделните МЛС при оценяването по този раздел.

Раздел М „Междуперсонално поведение. Умения за общуване”

- Да не се променя нищо – 79,6%;
- целият раздел да отпадне – 4,3%;
- да се направят отделни промени – 10,5%;
- без отговор – 5,6%.

Почти 80% от респондентите са напълно съгласни с раздела. Несъгласни са 4,3% от тях. Като проблеми се отбелязват:

- обстоятелството, че информацията, постъпваща от лишените от свобода, често е недостоверна и не може да се провери, особено по точка М.5 (дискриминационни нагласи);
- при първоначалната оценка много трудно могат да се направят заключения по включените показатели;
- разделът да има по-голяма тежест в крайната оценка на риска от рецидив;
- да се попълва от психолог след съответното изследване;
- да се уеднакви практиката между отделните МЛС.

Всеки десети е дал предложения за промени:

- да се конкретизират фактори и обстоятелства, които влияят пряко върху уменията за общуване;
- да се формулира и уточни по-добре критерият за адекватност в М.1 (ниво на междуличностни умения);
- да се въведе нов показател „комуникативни умения“. Да се добавят показатели за умения за манипулиране, измамно поведение, податливост на внушения;
- да отпаднат някои показатели;

Раздел Н „Начин на мислене“

- Да не се променя нищо – 71,6%;
- целият раздел да отпадне – 6,2%;
- да се направят отделни промени – 17,9%;
- без отговор – 4,3% .

Близо 72% от анкетираните считат, че в този раздел не трябва да се променя нищо, 6,2% изцяло го отхвърлят, 17,9% предлагат частични промени:

- да се промени заглавието на раздела на „Съдържание на мисленето“;
- да се добавят нови показатели: „ценностна система/насоченост“, „взимане на решения“, „умения за планиране“; „примитивно мислене“;
- да отпаднат отделни показатели като Н.4 (постигане на цели), Н.5 (разбира вижданията на другите хора), Н.7 (конкретно/абстрактно мислене);
- Н.6 (импулсивност) да премине в раздел Л „Емоционални/психологически фактори“;
- да се включи самооценката на лишения от свобода, която да се съпоставя с тази на оценяващия;

Освен това се изразяват виждания:

- разделът да се попълва от психолог;
- да се уеднакви практиката между отделните МЛС;
- да се увеличи тежестта на раздела върху крайната оценка.

Раздел Р „Анализ на риска от сериозни вреди“

- Да не се променя нищо – 59,3%;
- целият раздел да отпадне – 5,6%;

- да се направят отделни промени – 27,2%;
- без отговор – 8%.

Процентът на респондентите, които изцяло одобряват раздела, не е от високите, а близо 6% го отхвърлят изцяло. Принципно бележки по раздела:

- стои откъснат от предишните раздели;
- за да бъде достоверна оценката, е необходим значителен обем външна информация;
- риск от причиняване на вреди се оценява само при извършители на ограничен кръг престъпления (убийства, телесни повреди/ранявания, изнасилване, сексуални престъпления срещу деца, грабеж, тероризъм, палеж). Дефиницията за понятието е твърде неясна и включва само неимуществени вреди. Това е „риск, заплашващ живота и/или травматичен, възстановяването от който, било то физически или психически, се очаква да бъде трудно или невъзможно”. Да се разшири обхватът на лишените от свобода, по отношение на които се дава оценка за риска от причиняване на вреди, като се включат например и лицата, извършили измами, управлявали МПС без свидетелство или след употребата на алкохол или наркотици. Даже се прави предложение за изчисляване на този риск по отношение на всички лица в МЛС;

- много трудно се попълва таблицата към Р.2.1, когато престъплението – настоящо и минало, е повече от едно.

Всеки четвърти анкетиран приема раздела, но предлага промени в него:

- по-конкретно и точно да се дефинират факторите (Р.2–Р.4), тъй като в този им вид са прекалено общи;

- да се въведат ясни критерии за ниско, средно и високо равнище на сериозни вреди; да се въведе количествен измерител на риска от вреди чрез числени стойности, определящи диапазона на отделните нива;

- Р.2.1 да съдържа информация за разностранността на криминалната история на правонарушителя, но без подробности, защото видът на престъплението носи достатъчно информация;

- има предложения за уточнения в описания, за отпадане и обединяване на показатели и подпоказатели.

Раздел С „Заключение”

- Да не се променя нищо – 69,1%;
- целият раздел да отпадне – 8,6%;
- да се направят отделни промени – 14,8%;
- без отговор – 7,4%.

По отношението на заключителния раздел има доста висок процент на съгласие и значим процент на несъгласие. Като промени се предлагат:

- по отношение на терминологията: терминът „познат пълнолетен” да се замени с „пълнолетно лице”;

- в С.2 рискът от вреди да бъде разделен на три части (за самия лишен от свобода, за другите лишени от свобода и за обществото);

- да отпаднат отделни точки.

ОБЩИ ИЗВОДИ

1. Системата за оценка на риска от рецидив и от вреди като цяло се приема и се прилага от инспекторите по социална дейност и възпитателна работа, психолозите и служители от други направления на дейност, участващи в изготвянето на оценките. Досегашната практика показва обаче, че са нужни и даже наложителни промени в критериите и показателите, по които се оценява този риск. Анкетните резултати показват по-висока степен на приемане на системата в сравнение с проведените срещи-разговори с инспекторите по социална дейност и психолозите. На срещите в повечето затвори се изказаха доста негативни мнения. Счита се, че системата е усложнена, поначало недостатъчно добре адаптирана към българските условия. Критериите и показателите не съответстват в една или друга степен на икономическата, народопсихологическата, социално-психологическата, културно-битовата ситуация в България, на неразвитата система за комуникация между институциите и достъпа до информационни фондове, на характеристиките на затворническата популация и на престъпността в страната.

2. Служителите не са единни по отношение на съгласие и несъгласие, по едни и същи въпроси има различни и даже противоположни мнения.

3. С най-висока степен на приемане са разделите/критериите: „Междучелностно поведение. Умения за общуване” (79,6%), „Злоупотреба с наркотици” (77,2%), „Начин на живот и обкръжение” (74,7%) и „Емоционални/психологически фактори (72,2%)”. С почти равни дялове следват разделите: „Отношение към правонарушението” (71,6%), „Начин на мислене” (71,6%), „Взаимоотношения” (71%) и „Злоупотреба на алкохол” (69,1%). Същевременно тези раздели са с нисък процент на неприемане.

С най-нисък дял на одобрение са разделите: „Настоящо правонарушение” (49,4%), „Управление на финансите и доходи” (54,9%), „Криминално минало” (55,6%), „Трудова заетост” (63,6%), „Жилищно устройване” (64,8%).

Изводът, който може да се направи както от анкетата, така и от устно изказаните становища е, че виждането на служителите от МЛС, които изготвят или участват в изготвянето на оценките на риска за рецидив и вреди, е за акцентирание върху динамичните фактори или върху динамичните компоненти на статистични фактори/критерии, така че да има възможност за оценяване във времето на пребиваване на осъдените лица в МЛС позитивните или негативните изменения в характеристиките на личността и поведението им.

4. Необходимо е да се прецизират понятийният апарат, определенията и обясненията, така че да се осигури във възможно най-висока степен ясно, точно и еднозначно разбиране от всеки служител, изготвящ или участващ в изготвянето на оценките за рецидивния риск. Това ще минимизира различията в практиката по прилагането ѝ. И в анкетата, и при проведените разговори много служители отбелязват нуждата от уеднаквяване на практиката по прилагане на системата, което нерядко се установява при изготвянето на оценка на риска от рецидив и вреди след преместване на осъдено лице от едно МЛС в друго (при поставяне на по-висока оценка може да се стигне и до предложение за смяна на режима в по-тежък). Разбира се, при прилагането на системата влияние оказват и качествата на служителя, който оценява, доколкото той е внимателен, задълбочен, аналитичен. Но основната причина е в необходимостта от тълкуване на недостатъчно ясни и конкретни формулировки и обяснения.

5. Практиката на МЛС показва, че стремежът е да се спазва принципът на екипност при изготвянето на оценките на риска от рецидив и от вреди, както е заложено в Правилата за прилагане на системата. Проблеми в това отношение създават основно натовареността на пенитенциарните служители, липсата на психиатри в повечето затвори, кратките срокове за изготвяне на първоначалната оценка⁴.

⁴ Съгласно чл. 153 (4) от ЗИНЗС, на обвиняемите и подсъдимите, настанени в приемно отделение, трябва да се изготви анализ на риска от вреди, а те пребивават там 7 дни.

6. Сериозен проблем е недостатъчно развитата система за информационна комуникация между затворите, полицията, социални, образователни и други институции с цел на права и обратна връзка с тях.

**ПРЕПОРЪКИ КЪМ РЪКОВОДСТВОТО НА
ГЛАВНА ДИРЕКЦИЯ „ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НАКАЗАНИЯТА” ПРИ
МИНИСТЕРСТВОТО НА ПРАВОСЪДИЕТО**

1. Да организира преработване и актуализиране на документите, които уреждат процедурните и съдържателните постановки на Системата за оценка на риска от рецидив (Правила за прилагане системата за оценка на риска при правонарушители, изтърпяващи наказания в пенитенциарните заведения; Методически указания за оценка на риска на лишения от свобода и планиране на присъдата му; Книжка на лишения от свобода), като се имат предвид резултатите и от направеното емпирично изследване по проекта „От риск към сигурност: реформа на системата за оценка на риска от рецидив”. За целта следва да се проведе дискусия по всеки раздел и всеки показател на системата, така че тя да отговаря на актуалните характеристики на жизнената среда и на криминалната ситуация в България.

2. Преработването на системата да се направи в институционална цялост, като промените се синхронизират с използваната документация в пробационните служби⁵ и с въпросника, който се попълва в арестите.

3. При преработването на системата да се обсъди методиката за оценяване на отделните критерии и показатели в следните аспекти:

✓ кои от тях да имат само констативен/информативен характер (при липса например на обективна и достоверна информация) и кои да се оценяват. Целта да бъде да се дава тежест преди всичко на динамични характеристики, показващи положителни или отрицателни промени в личността, поведението и нагласите на лишените от свобода вследствие на протичащия възпитателен и корекционен процес, както и степента им на ресоциализация;

✓ нужни ли са промени в оценяването на отделните показатели/подпоказатели с точки 0, 1 или 2;

✓ нужно ли е заменяне на точковото оценяване на риска от рецидив с измерване в проценти;

✓ нужно ли е въвеждане в скалата на риска от причиняване на сериозни вреди на четвърта степен: „много висок риск” (в чл. 55 (3) от ЗИНЗС е въведен риск от рецидив „много висок”);

4. Да се обсъди резонността от отпадането на общите оценки за рецидив и вреди (нисък, среден и висок) след всеки раздел, които да отидат към заключителния раздел.

5. Да се обсъди целесъобразността от оценяване на риска от причиняване на вреди по отношение на всички лишени от свобода, като се имат предвид както неимуществени, така и имуществени вреди.

6. Да се обмисли резонността на изготвяне на първоначалната оценка на рецидивния риск въз основа на по-ограничен кръг критерии и показатели.

7. Да се организира и провежда регулярно обучение на служителите, изготвящи оценката на риска от рецидив и вреди, по прилагането на инструментариума на системата: първоначална подготовка и периодични обучения за поддържане на професионалната компетентност. Специализирана подготовка на служителите е нужна особено по отношение на материята, която се засяга в разделите за злоупотреба с алкохол, употреба на наркотици, психологически и психиатрични проблеми, взаимоотношения.

⁵ Там оценяването става по четиристепенна скала от 0 до 4; има добре развит раздел за риска от вреди.